

Autochtone planten

resultaten na tien jaar onderzoek

Langs de kleine Barneveldsche Beek staat een zeer oude fladderiep.

Foto's: Bert Maes

Belangstelling voor inheemse bomen en struiken is niet nieuw. Zeker na 1950 is het belang ervan voor landschappelijke beplantingen toegenomen. De onderkenning van het belang van autochtoon (oorspronkelijk inheems) plantmateriaal is daarentegen tamelijk nieuw. In Nederland ontstond belangstelling voor autochtone bomen en struiken rondom het Bosbeleidsplan en het Natuurbeleidsplan van het Ministerie van LNV (1990). Een versnelling kwam met de bekende wereldconferentie over de biodiversiteit in Rio de Janeiro in 1992.

Autochtoon zijn de boom- en struiksoorten die na de laatste ijstijd spontaan naar onze streken zijn gemigreerd. Dat migratieproces begon zo'n 10.000 jaar geleden vanuit het zuiden en zuidoosten van Europa.

Vraag is hoe autochtone bomen te onderscheiden zijn van niet-autochtone. Qua uiterlijk zien zomereiken uit de Balkan er ongeveer hetzelfde uit als die op de Veluwe, ook al verschillen ze genetisch. Hiervoor is een praktische werkmethode bedacht die uitgaat van oude topografische kaarten, de ouderdom en de mate van ongestoordheid van de groeiplaats, de geschiedenis van bosbouw en aanplant, kennis van de soorten en variëteiten, het natuurlijke groeigebied van de soorten en het voorkomen van indicatieve kruiden voor oud bos. In enkele gevallen geven oude archiefstukken bewijsmateriaal.

Deze werkmethode is in opdracht van het Ministerie van LNV ontwikkeld en getest door het Ekologisch Adviesbureau Maes (EAM). Sinds 1994 werken het EAM en Bronnen (Centrum voor de verspreiding van inheems houtige gewassen) samen op dit terrein. In de praktijk wordt autochtoon genenmateriaal aangetroffen op oude bosplaatsen, oude hakhoutbosjes en boerengriefbosjes, in houtwallen, graften, grubben, steilhellingen en langs onvergraven meanderende beken.

Inmiddels zijn steekproefsgewijs een aantal provincies in kaart gebracht, in totaal ongeveer de helft van de kansrijkere groeiplaatsen in ons land. De noordelijke provincies zijn, met uitzondering van Drenthe, nog grotendeels een witte vlek op de kaart. De beproefde aanpak wordt de laatste jaren door het EAM en Bronnen ook toegepast in Nordrhein-Westfalen en in Vlaanderen. Onderzoek van DNA van eiken door het

De fladderiep bloeit met typisch gesteelde bloempjes.
Foto linksboven:
In een oud bos bij Elspeet is een zeldzaam voorbeeld van een autochtone beuk te vinden.

IBN-DLO te Wageningen ondersteunt de betrouwbaarheid van het veldonderzoek. Vastgesteld kon worden dat de herkomst van de eiken, na circa 10.000 jaar, nog genetisch is te herkennen. Zo bleken eiken uit de Achterhoek via migratieroutes na de ijstijd uit Italië te komen en eiken van de Leuserhei uit Spanje.

Een veelgestelde vraag is: wat is nu eigenlijk het belang van autochtone bomen en struiken? Wat maakt het uit of een beuk uit de Veluwe afkomstig is of recentelijk ingevoerd uit de Balkan? Autochtoon plantmateriaal is uiterst waardevol omdat het zo'n lange migratiegeschiedenis en evolutie achter de rug heeft: vele honderden en zelfs duizenden jaren van natuurlijke genetische selectie.

Dergelijk plantmateriaal lijkt in hoge mate aangepast aan de groeiomstandigheden hier. Hierdoor is dit 'wilde' materiaal altijd economisch belangrijk als basis voor selecties voor bosbouwdoeleinden, voor sierteelt of ander gebruik. Autochtoon plantmateriaal is vooral ook ecologisch van betekenis. Veel organismen, zoals insecten, zijn op de migratieroute na de ijstijden meegeëvolueerd en leven met onze bomen samen. Gele kornoelje en sleedoorn uit Zuid-Europa bloeien een paar weken eerder dan de autochtone exemplaren. Ongetwijfeld is dat van invloed op het insectenleven dat met deze soorten samenhangt. Ook het bodemleven en de kwaliteit van de bodem en humuslaag spelen mee.

Ontdekkingen in Nederland

Inmiddels zijn in ons land zo'n honderd boom- en struiksoorten (zonder de braamsoorten) vastgesteld. Daarnaast kunnen we nog diverse natuurlijke variaties en hybriden onderscheiden.

Vreemd genoeg is er tot nu toe weinig aandacht besteed aan de taxonomie van de inheemse houtige soorten. Botanici en dendrologen hebben dit onderzoeksveld nagenoeg links laten liggen. De grote variatie en het voorkomen van hybriden zijn ongetwijfeld oorzaken. Het intensieve onderzoek van de afgelopen jaren heeft veel informatie opgeleverd. Meer inzicht is ontstaan in het aantal en de verspreiding van diverse soorten. Zo bleek op een aantal plaatsen de fladderiep nog voor te komen, die geen last lijkt te hebben van de iepziekte. De soort is inmiddels in de handel gebracht en blijkt een gewild product. Ook konden soorten en taxa aan de flora worden toegevoegd die tot nu toe voor ons land onbekend

waren, zoals *Rosa elliptica* (verwant aan de egelantier) en *Rosa pseudoscabriuscula* (een soort viltroos), *Crataegus x subsphaericea* (een hybride van de eenstijlige meidoorn en de koraalmeidoorn) en *Salix x ambigua* (een hybride van de kruipwilg en de geoorde wilg).

Verrassend was ook de 'ontdekking' van restanten van echt zeer oude bossen. Meestal gaat het bij oude bossen om kleine fragmenten. Grotere oppervlakten komen nog voor bij elzenbossen en vooral bij de eiken. Zo blijkt er op de Veluwe een aanzienlijk fragment bewaard te zijn gebleven van het Wintereiken-Beukenbos ten oosten van Elspeet van vele km²s. Het eeuwenoude bos heeft de tijd overleefd als hakhoutbos, waarvan de stoven inmiddels weer

Hooguit tien autochtone exemplaren van de gele kornoelje staan in Zuid-Limburg. Deze bloeien twee weken later dan de ingevoerde gele kornoelje.

Reddingsacties voor autochtone bomen

Hier en daar is bescherming van de groeiplaatsen van autochtone houtige gewassen op gang gekomen en is er discussie ontstaan. Maar bescherming van groeiplaatsen betekent veelal bescherming van het individu en niet van de soort. In veel gevallen gaat het bij bedreigde boom- of struiksoorten om groeiplaatsen waar enkele bomen of zelfs één boom staan. Vaak zijn de omstandigheden er niet al te gunstig en krijgt de boom of struik niet de kans te bloeien en vrucht te zetten. Is dat wel het geval dan is de genetische basis meestal erg smal. Herintroductie vanuit populaties elders is dan geboden.

Een ander belangrijk middel bij het stabiliseren of ontwikkelen van (deel)populaties van bedreigde soorten is de genenbank: een levende verzameling van nakomelingen van bedreigde soorten. Dit is vooral noodzakelijk en van belang voor soorten waarvan slechts verspreide individuen voorkomen. Voor soorten als wilde appel, zwarte populier, fladderiep en gele kornoelje betekent het aanleggen van een genenbank op de lange termijn misschien wel het enige redmiddel.

Om de soorten actief te kunnen beschermen, is het van groot belang dat er een goed inzicht is in de mate van bedreiging en de genetische samenstelling van populaties. Op basis van dat inzicht kunnen vervolgens gerichte oogstprogramma's worden opgesteld ten behoeve van de inrichting van de genenbank. Tevens kunnen de onderzoeksgegevens dienen om geschikte herkomsten formeel door een objectieve en onafhankelijk keuringsinstantie te laten registreren.

Een dergelijke registratie van geschikte herkomsten bestaat al zeer geruime tijd voor een aantal (niet-autochtone) boomsoorten op grond van met name houtkwaliteitseisen in de vorm van de Rassenlijst. Het is van belang dat ook op basis van het criterium autochtoniteit een Rassenlijst van geschikte herkomsten wordt opgesteld. Op dit moment wordt er door de Rassenlijstcommissie gewerkt aan een aanvulling van de bestaande Rassenlijst. Dit betekent dat in de toekomst zaad van betrouwbare autochtone herkomsten gecertificeerd beschikbaar kan komen.

boomvormig zijn uitgegroeid. Deels zijn de hakhoutstoven verborgen tussen jongere dennenaanplant, waartussen de eik zich goed weet te verjongen. Vergelijkbaar is het zomereikenbos in de Loonse en Drunense Duinen in Brabant, wat wellicht als het grootste oerbos in ons land beschouwd kan worden. Stoven van 12 m omvang zijn hier geen uitzondering.

In het algemeen zijn onze wilde bomen en struiken echter dramatisch achteruitgegaan. Veel soorten zijn regionaal al uitgestorven of uiterst zeldzaam geworden. Naar schatting is meer dan de helft van alle autochtone soorten bedreigd. Die schattingen lopen ongeveer parallel met het kappen van zeker driekwart van de oude bossen en houtwallen in de afgelopen eeuw. Dit zijn nu juist de belangrijkste genenbronnen voor autochtone bomen en struiken.

Oogstprogramma

Parallel aan de start van het onderzoek naar de verspreiding van soorten is een aanvankelijk bescheiden oogstprogramma voor een aantal soorten opgezet. Initiatiefnemer was Bronnen Centrum voor de verspreiding van inheemse, houtige gewassen, een particulier initiatief van twee Nijmeegse ecologen. Ging het na de eerste oogst om 2.000 planten, in het veld wordt op basis van het nu bestaande onderzoek inmiddels van ruim dertig soorten zoveel zaad geoogst dat er jaarlijks ongeveer 1 miljoen bomen en struiken beschikbaar komen. Het zaad wordt op basis van contractteelt door boomkwekers opgekweekt en nu vooral ten behoeve van landinrichtingsprojecten aangeplant. De ontwikkeling van 2.000 planten naar een miljoen is niet vanzelfsprekend verlopen. Zeker de eerste jaren leverde een relatieve hoge oogstinspanning een betrekkelijk laag aantal planten. Met een aantal soorten was geen kweekervaring. Soorten als mispel en tweestijlige meidoorn werden bijvoorbeeld nauwelijks gekweekt. Men zou verwachten dat de kweek van de laatste vergelijkbaar aan die van eenstijlige meidoorn zou verlopen, maar dat bleek niet het geval. Ook soorten als wilde kardinaalsmuts, of haagbeuk leverden problemen op.

Toekomst

Ten aanzien van het onderzoek naar de verspreiding van de autochtone boom- en struiksoorten heeft de overheid een belangrijke startmotorfunctie vervuld. De perspectieven voor autochtone bomen en struiken zijn op dit moment rooskleurig. Aan de Rassenlijst wordt gewerkt. Bovendien is er door de overheid ten behoeve van genenbanken geld gereserveerd voor onderzoek naar bedreigde populaties én de aanleg en inrichting van terreinen van Staatsbosbeheer.

Het onderzoek naar groeiplaatsen in de natuur gaat gestaag voort zodat meer oogstplaatsen beschikbaar komen. Een ander initiatief dat min of meer voortvloeit

Bosanemonen zijn een indicator voor de aanwezigheid van oud bos. Hier staan de anemonen bij een oude bosplaats in Geelhoek (Drenthe).

Een detail van de *Rosa pseudoscabriuscula* (een soort viltroos) in een oud houtwallengebied.

uit de aandacht voor de autochtoniteit is een LASER-project waarin de autochtone zoete kers wordt gepromoot als kwalitatief hoogstaande houtsoort. In het kader van dit project zijn een drietal plantscenario's voor particuliere grondeigenaren ontwikkeld.

De promotie van toepassing van autochtoon plantmateriaal dient de komende jaren veel aandacht te krijgen. Belangrijke winst valt nog steeds te behalen bij het onderhoud en de aanleg van allerlei kleine landschapselementen. Zo zou men kunnen nastreven het gebruik van autochtoon plantmateriaal extra te promoten en te subsidiëren bij de aanleg van erfbeplanting, houtwallen of particulier bos. ■

Kort

Tien jaar onderzoek naar autochtone bomen en struiken heeft niet alleen veel nieuwe kennis opgeleverd, maar heeft er ook voor gezorgd dat deze kennis praktisch wordt toegepast. Het heeft wezenlijk bijgedragen aan het herstel van de biologische diversiteit waar Nederland zich internationaal aan verplicht heeft.

Bert Maes

Bert Maes en Chris Rövekamp

B. Maes heeft een ecologisch adviesburo in Utrecht en is deskundige op het gebied van inheemse bomen en struiken. C. Rövekamp is werkzaam bij Bronnen, centrum voor de verspreiding van inheemse houtige gewassen, (024) 360 12 80.

Chris Rövekamp